

Elaboration of Asma-ul-Hasna and the Analysis of its Attribution to Meer Ali Hamdani

* Muhammad Ibrahim Irajpour

**Farah Naz Raeesi Nafchi

Debate on the Divine names (Asma-ul-Hasna), of ALLAH and His attributes has been an important part of Islamic history, Islamic spirituality and theology. A number of Quranic verses refer to, and are named Asma-ul-Hasna in religious terms. Great spiritual personalities like Abul Qasim, Abdul Qadir Jilani, Ibne-Arabi and Sadr-ud-Din Qanvi have all presented their own spiritual explanations of the Divine names of Allah.

One of these personalities is the famous spiritual writer named Meer Syed Ali Hamdani to whom the book titled Asma-ul-Husna is attributed. However, regrettably, not much attention has been paid till now to this great piece of writing. This article throws light on the life of Meer Syed Ali Hamdani, after which an introduction to a recently found manuscript has been presented. At the end, this article presents arguments in favour and against the authenticity of this book, and its attribution to Meer Syed Ali Hamdani.

Keywords: Asma-ul-Hasna, attribution, Mir Syed Ali Hamdani, spiritual explanations.

"شرح اسماء الحسنی" و بررسی انتساب آن به میر سید علی همدانی

*محمد ابراهیم ایرج پور

*فرح ناز رئیسی نافچی

چکیده

بحث از اسماء و صفات الهی، یکی از کهن ترین مباحث در تاریخ کلام و عرفان اسلامی و نیز سایر ادیان الهی است. در آیات بسیاری از قرآن کریم، به اسامی خداوند اشاره شده که در تعبیر دینی آن ها را با عنوان "اسماء الحسنی" می خوانند. نامدارانی چون ابوالقاسم قشیری، عبدالقادر گیلانی، ابن عربی، صدر الدین قونوی از نظرگاه عرفانی به شرح درباره این اسما پرداخته اند و از آن جمله میر سید علی همدانی عارف شهیر قرن هشتم نیز اثری با نام "شرح اسماء الحسنی" را به او انتساب داده اند که متأسفانه تاکنون به انتساب این اثر به او توجهی نشده است.

مقاله حاضر ابتدا شرح احوالی مختصر از میر سید علی همدانی را ارائه می دهد و سپس به معرفی این اثر و نسخ تازه یاب آن می پردازد و در پایان دلایل رد یا قبول این انتساب را به سید علی همدانی بر می شمارد.

واژگان کلیدی: اسماء الحسنی، نسخه خطی، میر سید علی همدانی، عرفان، دین.

*دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور (irajpour20@yahoo.com)

* کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور

مقدمه

قرن هفتم و هشتم هجری از حیث ترویج و اشاعه دین مبین اسلام و علوم اسلامی در شبه قاره هند و پاکستان دارای اهمیت خاصی است. در این دوره پر برکت، در نقاط مختلف شبه قاره مردان بزرگی در زمینه علمی، دینی و روحانی ظهور کردند و برای منور ساختن این ظلم کده کفر با نور اسلام، خدمات شایانی را انجام دادند. (آرا بیگم، 7: 1373) میر سید علی همدانی از عارفان و نوابغ نامی ایران است که نشر آیین صلح و عرفان و فرهنگ غنی اسلامی به همراه فرهنگ در مرز و بوم پهناور شبه قاره مرهون اقدامات و کوشش های او و یاران اوست که در ایان سیاحتش خود با اقامت های کوتاهش ثمرات عمیق و گسترده ای به جای گذاشت. (ثبوت، بی تا: 301، نیز نک: ریاض، 15: 1364)

سید علی بن شهاب الدین در سال 714 هـ ق در همدان دیده به جهان گشود. زمان حیات امیر کبیر را به سه دوره تقسیم کرده اند. (برای آشنایی با شرح مفصل احوال او ر. ک: تاریخ کشمیر اعظمی، تذکره شعرای کشمیر، نزّه الخواطر، امیر کبیر سید علی همدانی، و رجال حبیب السیر و...)

دوره اول (714 تا 723 هـ):

این دوره، مشتمل بر بیست سال ابتدای زندگی اوست که در نزد دایی خود، سید علاء الدوله سمنانی که از مشایخ عظام سلسله کبرویه بود، دروس ابتدایی را آموخت. علاوه بر پدر و دایی خود، از شیخ ابوالبرکات تقی الدین علی دوستی، علوم متداوله را فراگرفت. در طریقت نیز به حلقه ارادت شیخ شرف الدین محمود بن عبدالله مزدقانی وارد شد و در علوم باطنی از شیخ تقی الدین علی دوستی کسب فیض کرد. (جامی، 447: 1336، نیز نک: هدایت، 179: 1316، صبا، 1297: 468)

دوره دوم (733 هـ تا 753 هـ):

این دوره، همان دوره جهانگردی اوست. او به هدایت مرشد خود سه بار به ممالک مختلف دنیا رفت و در این دوران به دیدار هزار و چهارصد تن از مشایخ و بزرگان دین شرفیاب شد. دوره جهانگردی او بیست و یک سال یعنی تا سال 753 هـ ادامه داشت و او را به بزرگ ترین سیاحان جهان تا روزگار خود بدل کرد. بعضی ممالک و شهرهایی را که سید دیده است، عبارتند از: مزدقان، بخارا، بلخ، بدخشان، ختا، یزد، ختلان، بغداد، ماوراء النهر، شیراز، اردبیل، مشهد، کشمیر، شام، سوریه، سرانندیب (سیلان)،

ترکستان، تبت و سایر نقاط شبه قاره هند و پاکستان و شهرهای عربی-وی 12 بار سفر حج رفته است. (ناهییدی، بی تا:47)

دوره سوم (753هـ تا 786هـ):

این دوره به طور کلی دوره ای است که او به تأسیس مراکز دینی و تدریس و افاضه علوم ظاهری و باطنی، پرورش شاگردان و مریدانی برای تبلیغ دین اسلام پرداخت. او اولین مرکز ارشاد و هدایتش را در زادگاهش یعنی همدان راه اندازی کرد. اما به دلیل نارضایتی از نوع حکومت در ایران (ملوک الطوایفی) به ختلان که از شهرهای ترکستان روسیه است مهاجرت کرد.

سومین مرکز ارشاد و هدایت او کشمیر بود. در بستان السیاحه درباره این شهر این گونه آمده است: "قبل از ظهور اسلام مردم آن مقام همگی مجوس بودند و بر مذهب تناسخ عمل می نمودند و چون ملت بیضا ظهور کرد در سنة هفتصد و پنجاه و یک هجری کم و بیش به نیروی سلطان شمس الدین و بعد از وی به قوت سلطان اسکندر اهالی آن کشور اسلام قبول کردند و از همت سید اجل عارف محمد خلف سید المتألهین سید علی همدانی و بعد از آن به توجّه میر شمس الدین عراقی جمعی کثیر از ساکنان آن دیار شیعه شدند." (شیروانی، بی تا:466) سید علی چهار مرتبه در این شهر سکنی گزید و تا اواخر سال 786هـ در آنجا اقامت داشت. در اواخر همین سال برای رفتن به ترکستان، کشمیر را ترک کرد ولی در جریان مسافرت، در هفتم ذی الحجه سال 786هـ رحلت فرمود، جسد مبارک او در ختلان به خاک سپردند. (آرابیگم، 9:1373-8، نیز نک: جامی، 447:1336-8)

آثار و تألیفات میر سید علی

آثار متعددی از میر سید علی به جای مانده که در باب موضوعات گوناگون عرفانی، اعتقادی و ادبی نگاشته شده است. بیشتر آثار وی به زبان فارسی است و چند رساله به زبان عربی دارد. جز ذخیره الملوك که اثر مفصل اوست، بیشتر رساله ها و کتب به یادگار مانده از او بسیار مختصر و کوتاه هستند.

رساله های فارسی:

- * ذخیره الملوك؛ كه مفصل ترين و مشهورترين اثر او و سياست نامه اى است كه بيشتر مطالب آن ترجمه احياء علوم دين غزالى است.
- * مرآة التائبين؛ در موضوع توبه.
- * سير الطالبين؛ در آداب سلوك عرفان.
- * رساله اعتقاديّه؛ در معرفت خدا.
- * مشارب الاذواق؛ شرح قصيده ميميه (خمریّه) ابن فارض كه در بيان شراب محبت نگاشته شده است (ر. ك: همدانى، 1362: مقدمه)
- * رساله ده قاعده؛ راه هاى رسيدن به خدا.
- * رساله مناميه؛ در كيفيت خيال و مراتب خواب و روياء.
- * رساله حل مشكل؛ در موضوع عرفانى.
- * واردات اميريه؛ مناجات و كلمات قصار.
- * رساله درويشيه؛ در ضرورت سرسپردن به پير در طريقت عرفانى.
- * رساله فتوتيه؛ در شرح فتوت.
- * رساله ذكريه؛ در تفسير اذكار.
- * رساله عقل؛ در معنا و فضيلت و مراتب عقل.
- * رساله فقريه؛ درباره اوليا و احوال آنان.
- * اسرار وحى؛ مكالمات پيامبر با خدا در شب معراج.
- * رساله حقيقت ايمان؛ مطالب عرفانى و خداشناسى
- * رساله موچلكه؛ در توضيح اين حديث كه ما من حرف من القرآن الا و له ستون الف فهم
- * رساله حق اليقين؛ تفسير آيه الله ملك السماوات و الارض

- * رساله تلفینی؛ درباره تزکیه نفس
 - * نوریه؛ در آداب عرفانی
 - * رساله بهرامشاهی؛ نصیحت بهرام بدخشانی
 - * رساله همدانی؛ توضیح مسائل عرفانی
 - * رساله عقبات؛ حقیقت ایمان
 - * وجودیه؛ درباره وجود مطلق
 - * چهل اسرار یا غزلیات؛ شامل مجموعه ای از غزلیات سید
 - * منهاج العارفین؛ پند نامه
- رساله های عربی :
- * اسرار النقطه؛ اسرار حروف. او در این اثر که نام دیگر آن "توحید مکاشفان" است، می گوید: "نقطه عبارت است از تنزل حق تعالی و ظهورش به صورت خلق، مانند تنزل الف و ظهورش به صورت حروف، یعنی تعین حق مطلق که معبود است - به صورت خلق مقید..." (همدانی، 1393: سی و یک)
 - * رساله ای در باب علما دین؛ درباره اقسام علما که اصحاب حدیث، فقها و صوفیه اند
 - * رساله صفة الفقراء؛ در شرح فقر
 - * اربعین امیری؛ چهل حدیث
 - * ذکریه عربیه؛ فضیلت ذکر
 - * رساله انسان الکامل؛ مباحثی در وحدت وجود
 - * اورادیه؛ در بیان فضیلت و لزوم اوراد و اذکار
 - * المودة فی القربی؛ احادیث پیامبر درباره فضیلت اهل بیت

* حل الفصوص؛ در شرح فصوص الحکم (انواری، 1356:203 به بعد)

اسماء الحسنی

بحث در اسماء حسنای الهی محلّ درنگ و ژرف نگری بسیاری از حکیمان، متکلمان، عارفان و جز آنان شده، و جمع آوری رساله ها و کتاب های کوتاه و بلند در این زمینه منجر گردیده است. سرچشمه عظیم و راهنمای شناخت نام ها و اسم های الهی چه کتابی بهتر از ”قرآن“ می تواند باشد که در آن به صراحت می گوید: ”برای خداوند نام های نیک است، پس او را به این نام ها بخوانید.“ (اعراف:180) همین سخن دست مایه بسیاری از اندیشمندان شد تا به بحث و تفحص در اسامی خداوند بپردازند. از مهم ترین رساله های اسماء الحسنی می توان به موارد زیر اشاره کرد:

* محی الدین ابن عربی (638-560 هـ ق) انشاء الدوائر، همراه با دو رساله دیگر.

* محی الدین ابن عربی (638-560 هـ ق) به اسماء الحسنی عنایتی ویژه داشته است و علاوه بر باب 558 فتوحات مکیه که به اسماء الحسنی اختصاص دارد، هفت کتاب دیگر درخصوص اسماء الهی نوشته است.

* عبدالکریم بن هوازن قشیری نیشابوری (متوفی 465 هـ ق) التعبير فی علم التذکیر: این کتاب یکی از نگاشته های مهم قشیری است که مؤلف آن را بر اثر درخواست راغبان به علم تذکیر و اسماء حسنی پرداخته، و ابن الجوزی آن را تلخیص کرده است. قشیری بخش بندی التعبير را بر بنای (باب)، (فصل)، (نکته) و (نکته آخری) گذارده است. مصنف پس از مقدمه ای کوتاه ذیل باب های چندگانه به بحث پیرامون آیات (ولله الاسماء الحسنی فادعوه بها) (اعراف 180/7)، (قل ادعوا الله او ادعو الرحمن ایّاً ماتدعوا فله الاسماء الحسنی) (اسراء 110/17)، (تبارک اسم ربک ذی الجلال والاکرام) (الرحمن 78/55) و (سبح اسم ربک الاعلی) (اعلی 1/87) پرداخته و از اسماء و صفات و اخلاق حق تعالی سخن گفته و از اسم عارفانه (الله) آغاز کرده است. پس از آن در هر بابی به معنی اسمی از اسماء الله، و وجوه صرفی آنها به اختصار توجّه داده و ضمن آوردن اقوال مشایخ صوفیه و حکایات آنان گاهی از قصص قرآن همچون قصه خلق آدم (ع) سخن داشته است.

* شهاب الدین ابوالقاسم احمد بن ابی المظفر منصور السمعانی (534-487 هـ ق) روح الارواح فی شرح اسماء الملك الفتّاح، به تصحیح و توضیح نجیب مایل هروی: این کتاب (یکی از شاهکارهای

دیرینه و کهن زبان و ادب فارسی است) که در نوع خود می توان آن را از کهن ترین و نخستین نوشته های مستقل زبان فارسی در این موضوع "اسماء حسنی" به شمار آورد، زیرا با آن که اشاراتی کوتاه در مؤلفات و منظومه های فارسی صوفیانه و غیر صوفیانه پیش از سمعانی در این مایه داریم و نیز بابتی از ابواب شرح التعرف به بحث پیرامون نفس اسماء و صفات حق تعالی اختصاص دارد، ولی مهم ترین و هم گسترده ترین شرح ها در اسماء حسنی به زبان عربی پرداخته شده است.

* حکیم متاله مولا هادی سبزواری (1289-1212 هـ) شرح الاسماء، تحقیق دکتر نجف قلی حبیبی: این کتاب که شرحی است بر دعای جوشن کبیر براساس دعای مذکور که صد بند دارد، فصل بندی شده است. مؤلف نامدار و فرهیخته آن در ضمن شرح اسماء و صفات الهی به تاویل نیز پرداخته است و در برخی موارد نکته های فلسفی و عرفانی ارزنده ای آورده است.

* صدرالدین محمد بن اسحاق قونوی (متوفی 672 هـ) شرح الاسماء الحسنی: شرحی است به زبان اهل ذوق و اشاره و کشف و نه به روش بحث و استدلال.

* الغزالی، المقصد الاسنی فی شرح خواص الاسماء الحسنی: یکی از مشایخ مصر به نام غزالی آن را در سال 1050 نوشته است. شرح بزرگی است که اول آن این است: الحمد لله الذی اظهر اعیان الممكنات...

* و ... (ر-ک: معینی، 1374:105-99)

آن چه در ادامه می آید، بازشناسی رساله ای است با نام و موضوع اسماء الحسنی که با نگرشی عرفانی تألیف شده است و آن را به صدرالدین قونوی و سید علی همدانی نسبت داده اند. این نسخه که به زبان عربی است، به بازنمودن پاره ای از نکته سنجی های عرفانی در اسامی خداوند پرداخته است. در ضمن باید اشاره کرد که اطلاعات زیر از نسخه شناخته شده ای که به سید علی همدانی نسبت داده اند در کتابخانه مجلس شورای اسلامی با شماره دستیابی 3939 در دسترس است. این نسخه به خط نستعلیق و به شیوه هندی با چند قلم و بر روی کاغذ هندی نخودی رنگ نوشته شده است: نام این رساله همان اسماء الحسنی است که جزئی از "مجموعه رسائل در عرفان و تصوف" است که از میر سید علی همدانی و سید محمد نوربخش جمع آوری شده است. در این مجموعه 11 رساله از این عارفان سرشناس

جمع آوری شده است که به ترتیب نام آن ها و نویسنده هر کدام و صفحاتی که در این نسخه به خود اختصاص داده اند در جدول زیر آمده است:

ترتیب

نام رساله

نویسنده

صفحات

1

نسبت خرقه درویشان

سید علی همدانی

4 - 1

2

رساله در تصوّف

سید علی همدانی

9 - 5

3

تفسیر حروف المعجم

سید علی همدانی

10 - 9

4

فتوتيه

سيد علی همدانی

42 - 10

5

مشارب الازواق

سيد علی همدانی

94 - 42

6

تلويحات

سيد محمد نوربخش

117 - 95

7

فوائد

سيد محمد نوربخش

146 - 117

8

صورت وسيرت انسان

سيد علی همدانی

171 - 146

9

الاسماء الحسنی

سید علی همدانی

361 - 172

10

مرآة التائبین

سید علی همدانی

460 - 362

11

اسرار التوحید

سید علی همدانی

484 - 461

چنان که دیده شد شرح اسماء الحسنی نهمین رساله از مجموعه رسائل است که در صفحات 172 تا 361 نسخه قرار دارد.

رساله با این عبارت آغاز می شود: ”بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي نور سماء الوجود بمصابيح اسماء الحسنی وفتح ابواب خزائن الجود بمفاتيح صفاته الامنی و خشع طيبة جلاله الارواح الطاهرة في السموات العلی و هام في بيداء جلاله عقول المهيمه في الملاء الآ علی و كشف عن بصائر اهل العرفان اكنه حجب الذيب و العمی حتى عرفوه بتعريفه و شاهدوه في ملابس مراتب الصور و المعنی و احتجب بحجاب عزه عن درك الابصار المحجوبين نعموا عن مشاهدة تجليات جماله الاجلی و حرموا لذة سماع خطابه الاشهي و الصلوة علی من ارسلی البشارة العظمی و جعله رحمة اللاقصی والادنی...“

این عبارات آغازین که از صفحه 172 تا 175 ادامه دارد به عنوان پیش درآمدی برای ورود به مقدمه است و بعد از آن از صفحه 176 تا 184 مقدمه کتاب است که این گونه آغاز می شود:

” مقدمة الكتاب: قال الله تعالى و لله الاسماء الحسنی فادعوه بها اعلم ان الاصل في الذات المقدمة تبارك و تعالت المغربی و التنزه عن الصفات و اطلاقه عن التقييد بالصفات و غناه عن العالم الان كل اسم و صفة يقتضى كونا من الاكوان و لا ظهورها الا بها فلو كان في الوجود ما يطلب الاسماء ظهورها لزم منه قدم العالم و قد صح في الخبر الوارد كان الله و لم يكن معه شيء فلا ظهور لاحكام الاسماء الا في القوايل و ليس ذلك الا باخراجها الاعيان عن حضرت النبوة و حصولها في عرصه الوجود... “

بعد از آن 90 اسم از اسماء الهی را آورده است و به شرح عرفانی هر یک می پردازد. اینک برای آشنایی با اسامی الهی که در این رساله آمده است و آشنایی با نحوه بیان مؤلف، نمونه ای از تعریفات او به صورت مختصر ارائه می شود:

* الله: الذي له القدرة و الاختراع و الخلق و الا الجامع للذات و الصفات و الافعال. اعلم ان شان هذا الاسم عظيم و امره جليل ليس لعيون الافهام و العقول الى مشاهدة اسراره سبيل و ليس للقوة البشرية ان يسلكه طريق البحث و التفتيش في حقايق اسرار الالهية و الاطلاع على خفايا مملكة الفردانية و ليس لاهل القرب من الذات الا الدهشة... (184)

* القدوس: هو المطهر المنزه عن كل ما وصف به الذي قدس نفوس الابرار عن ادناس المعاصي و اخذ الاشرار بالاقدام و النواصي و ... (204)

* المؤمن: بما صدق عباده و بما يعطيهم الامان اذا وقو بعهده و هو مصدر من الامان معناه في حق الله تعالى تصديقه لنفسه و هو علمه بانه صادق و علمه بصدق عباده و ليس الاحكام سلطان هذا الاسم محل الا الاخبارات الالهية... (208)

* المهيمن: هو الشاهد العدل على كل ما في ملكه و لديه بكل ماله و عليه و هو الذي يعلم السر و النجوى و يسمع الشكر و الشكوى و يدفع الضرر و البلوى فمن شهد عند المشهد داعي حاله و حفظ وعداً نفاسه. اعلم ان الحقوق دايرة بين مراتب الوجود. الاله حق و عليه و كل صاحب حق. (210)

* العزيز: هو الغالب الذى لا يغلب و لا يعجز و الخطير الذى لا يوجد مثله و لا يعرق كهنه و يشتد الحاجة اليه و بصعب الوصول اليه... (212)

* المتكبر: من الكبرياء هو الذى لا يقدر احد على هتك ستره فلا يقهره احد على ملكه و لا ان يحسبن اليه هو الذى بيده الاحسان و منه الغفران و اعلم ان الله تعالى لما وصف نفسه باشياء هى فى العموم من صفات المحدثات... (215)

* الخالق: الخلق هو الابداع و الاختراع و الابداع من العدم الى الوجود فالخالق هو الذى اظهر الموجودات بقدرته... (217)

* البارئ: قيل الخالق منشئ الاعيان و البارئ مدبرها و قد وقع التفاوت فى شهود اهل الحق فى محل سلطنة هذا الاسم و ظهور احكامها على حسب درجاتهم فى الكشف و التحقيق منهم من يرى سلطانها على كل مخلوق... (219)

* المصور: بما فتح ابواب خزائف مواد البهاء بمفاتيح الصور و زين رياض صدور اهل الكشف و الشهود بصور انوار اذهار تجليات و اثار آياته فهو مصور الصور و مهى الهيات و مثل الامثال الذى صور الظاهر عموماً و نور السراير خصوصاً... (221)

* الغفار (223) * القهار (225) * الرازق (229) * الفتاح (229)

* العليم (234) * القابض (237) * الخافض (242) * المعز (246)

* المذل (248) * السميع (250) * البصير (252) * العدل (256)

* الطيف (258) * الخبير (260) * الحكيم (261) * العظيم (262)

* الغفور الشكور (263) * العلى (265) * الكبير (268) * الحفيظ (269)

* المقيت (2709) * الجليل (272) * الكريم (275) * الرقيب (277)

* المجيب (278) * الواسع (280) * الحكيم (281) * الودود (283)

* المجيد (285) * الباعث (287) * الشهيد (289) * الحق (291)

- * الوکیل (292) * القوی (294) * المتین (296) * الولی (298)
- * الحمید (300) * المحصى (302) * المبدی (304) * المعید (305)
- * المحیی (306) * الممیت (307) * الحی (307) * القیوم (309)
- * الواحد (310) * الماجد (312) * الواحد (312) * الصمد (314)
- * القادر المقتدر (316) * المقدم المؤخر (319) * الاول الآخر (321)
- * الظاهر الباطن (323) * الوالی المتعالی (328) * التواب (332) * المنتقم (333)

- * العفو (335) * المقسط (336) * الجامع (336)
- * الغنی المغنی (337) * المعطی (339) * المانع (340) * الضار (341)
- * النافع (342) * النور (343) * الهادی (345) * البدیع (347)
- * الباقي (349) * الوارث (351) * الرشید (353) * الصبور (355)

چنان که در بالا دیدید در این مجموعه، 90 نام از نام های الهی را آورده که توضیحات مفصّلی را درباره هر کدام از اسامی آورده است.

نویسنده "اسما الحسنی"، کیست؟

یکی از مسائلی که تاکنون مورد مطالعه و دقّت قرار نگرفته است، درستی یا نادرستی انتساب این اثر به سید علی همدانی است. با بررسی های انجام شده به این نتیجه رسیدیم که این اثر ارزشمند عرفانی را به دو عارف بزرگ یعنی سید علی همدانی و صدرالدین قونوی نسبت داده اند. در ادامه به بررسی سیر انتساب ها از منظر تاریخی آن ها پرداخته ایم.

سید علی همدانی

بسیاری از منابع تألیف رساله اسماء الحسنی را که در نسخه خطی با نام "مجموعه رسائل عرفان و تصوّف"، از نسخ کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی است به میر سید علی همدانی نسبت

داده اند، چنان که گردآورنده این مجموعه، مؤلف اسماء الحسنی را همدانی معرفی کرده است. موارد انتساب این اثر به او، با توجه به منابعی که به دست ما رسیده است بر اساس تاریخ، به شرح زیر است: انواری در تحلیل آثار همدانی آورده است: ”جامی در نفحات و خواندمیر در حبیب السیر رسال“، شرح اسماء الله ”را از او دانسته ولی نسخه خطی یا چاپی آن مثل“، ”المودة فی القربی“ و ”حل الفصوص“، در هیچ یک از کتابخانه ها به دست نیامد تا مورد بررسی قرار گیرد. (انواری، 1356:363)

چنان که از این مطلب بر می آید اسماء الحسنی ای که به سید علی نسبت دارد در این کتب باید باشد نه در مجموعه رسائل.

در کتاب تاریخ راقم بعداز بیان ”تاریخ وفات حضرت میر سید علی همدانی قدس ستره“ آورده است: ”از مصنفات آن جامع الکمالات، شرح فصوص الحکم و شرح قصیده فارضیه و ذخیره الملوک و اسرار النقطة و شرح اسماء الله مع سایر رسائل کبیره تصنیف اوست.“ (راقم سمرقندی، 1380:19)

در کتاب ”هدیه العارفین اسماء المؤلفین و آثار المصنفین“ اثر اسماعیل بن محمدامین بن میرسلیم البابانی آن جا که به معرفی سید علی و آثار او می پردازد اثری به نام ”شرح اسماء الحسنی“ را به او نسبت داده است. (البابانی البغدادی، 1951، ج1:725)

این نکته لازم به ذکر است که نخستین بار، ریاض در کتاب ”احوال و آثار میر سید علی همدانی“ که به جمع آوری رسائل او پرداخته است، نسخه مجلس را به او نسبت داده است و بسیاری از مؤلفان به سخن او اعتماد کرده اند. سخن او را عیناً نقل نموده اند.

محسن معینی در مقاله ای به معرفی کامل و ارائه کتاب شناسی از آثاری که در زمینه اسماء الحسنی نوشته شده، اقدام کرده است، وی در این مقاله که با عنوان ”کتاب شناسی شروح اسماء الحسنی“ در سال 1374 و در مجله آیین پژوهش، شماره 32 به چاپ رسیده، حدود 128 کتاب و نسخه خطی درباره اسماء الحسنی جمع آوری و معرفی نموده است، معینی در ابتدای این مقاله می نویسد: ”در این کتاب شناسی از ذکر بسیاری کتاب ها که در این موضوع نوشته شده اما در کتب تراجم بی هیچ توضیح آمده، خودداری شده است.“ همین سخن نشان از آن دارد که تعداد شروح اسماء الحسنی خیلی بیشتر از این تعداد است. معینی به همین نسخه مجلس اشاره می کند و رساله را به سید علی همدانی نسبت داده است:

”سید علی بن شهاب الدین همدانی (متوفی 786 هـ ق)، شرح الاسماء الحسنی- قاضی نورالله شوشتری کتاب مستقلى در تشیع او نوشته است. رک: الذریعه، ج13، ص88؛ کشف الظنون، ج2، ص1032-“ (معینی، 1374:65)

صدرالدین قونوی

محمد بن اسحاق بن محمد، با کنیه ابوالمعالی و ملقب به شیخ کبیر که به صدرالدین معروف است، در سال 607 هـ ق در قونیّه متولد شد. بعد از یادگیری مقدمات علوم، نزد محی الدین ابن عربی، در زیر تعلیم او پرورش یافت و علوم نقلی را آموخت و بعدها به جانشینی استادش رسید. در مسائل حکمی، با خواجه نصیرالدین طوسی مکاتبه داشت و با مولانا جلال الدین بلخی، رابطه دوستی و پیوند معنوی برقرار کرده بود. او با شروح خود بر آثار پر رمز و راز راه را برای شارحان بعدی هموار ساخت. او بیش از بیست کتاب و رساله در عرفان و فلسفه اسلامی نگاشت و سرانجام در سال 672 هـ ق در سن شصت و شش سالگی در زادگاهش در گذشت. (پورجوادی، 1362: پیش گفتار؛ زرین کوب، 1362:120؛ نفیسی، 1344:150؛ انصاری، 1374:93)

از آثار وی می توان به تفسیر سوره فاتحه، مفتاح الغیب، الفکوک فی اسرار مستندات حکم الفصوص، شرح حدیث الاربعین، اعجاز البیان فی تاویل ام القرآن، تبصرة المبتدی و تذکرة المنتهی، مرآة العارفين، الرسالة الهادیة، الرسالة المفصحة، الرسالة فی حق المهدی، رساله در مبدأ و معاد، شعب الایمان، رساله در باب عرش، رساله در مراتب کشف، شرح اسماء الحسنی، ضابطة حکمیة، رساله السیر و السلوک، نفحات الهیة، مقدمه مشارق الدراری، الشجرة النعمانیة، النصوص فی تحقیق الطور و الخصوص ... اشاره کرد.

با توجه با آنچه گفته خواهد شد می توان رساله ”شرح اسماء الحسنی“ را اثر شیخ کبیر صدرالدین قونوی بدانیم که به اشتباه به میر سید علی همدانی نسبت داده اند:

در مقدمه ”ترجمه اعجاز البیان با تفسیر سوره فاتحه“ اثر صدرالدین قونوی، شرح اسماء الحسنی را از آثار او معرفی می کند. (صدرالدین قونوی، بی تا:30)

نسخه دیگری از این اثر در کتابخانه مجلس شورای اسلامی با عنوان ”شرح الاسماء الحسنی، صدرالدین قنوی محمد بن اسحاق (607-773 هـ ق) با شماره ردیف 21204 موجود است که نشان از آن دارد این اثر متعلق به قنوی است.

در کتابخانه شیعه آن جا که منابع عرفان نظری را معرفی می کند شرح اسماء الحسنی را اثر ابوالمعالی صدرالدین قنوی بیان می کند. (ر-ج: وب سایت کتابخانه شیعه)

آقابزرگ طهرانی نیز این کتاب را به صدرالدین قنوی نسبت داده است و کشف الظنون: 1034، بروکلمان 1 ص 585 و برلین: 228 را از منابعی معرفی کرده است که این کتاب را به قنوی نسبت داده اند. (رک: سایت آقا بزرگ، شماره دستیابی 3939)

و همچنین معینی گفته است: ”صدرالدین محمد بن اسحاق قنوی (متوفی 672 هـ ق)، شرح الاسماء الحسنی- شرحی است به زبان اهل ذوق و اشاره و کشف و نه به روش بحث و استدلال- رک: کشف الظنون، ج 2، ص 1034؛ قاموس الاعلام، ج 4، ص 2944؛ ریحانة الادب، ج 3، ص 431“ (معینی، 1374: 28)

در پایان باید به نسخه چاپی این اثر اشاره کرد که در سال 2008 م توسط قاسم الطهرانی در بیروت به عنوان اثر ”صدرالدین قنوی“ تصحیح و به چاپ رسیده است. (ر-ک: قنوی، شرح الاسماء الحسنی، 2008 م)

نتیجه گیری:

قبل از تصحیح و معرفی هر اثر، باید تمامی جوانب آن اثر را بررسی کرد تا از انتساب اشتباه اثر یک نویسنده به نویسنده دیگری جلوگیری کرد. در این پژوهش به این نکته پی بردیم که کتاب ”شرح اسماء الحسنی“ اثر صدرالدین قنوی بوده است که در بسیاری از منابع، به اشتباه به سید علی همدانی نسبت داده اند. این دو عارف نامی با فاصله تقریباً یک قرن از هم زیسته اند که تقریباً آرا و عقاید عرفانی آن ها شبیه به هم و در عین حال قابل مقایسه با یکدیگر است. این که چرا این اشتباه برای برخی از منابع پیش آمده است، می تواند به دلیل همین عقاید عرفانی آن ها باشد. شاید هم سید علی کتابی در این زمینه داشته است که به دست ما نرسیده است. سید علی از عارفان بزرگی است که داشتن کتابی در این زمینه هم از او بعید و دور از ذهن نیست.

منابع

- ## قرآن مجید
- ## اعظم شاه، مولانا خواجه محمد (1303) تاریخ کشمیر اعظمی، چاپ لاهور.
- ## افشار، ایرج (1374) فهرست کتابخانه صدرالدین قونوی، تحقیقات اسلامی، شماره 1 و 2، صص 476-502
- ## انصاری، قاسم (1374) ترجمه رساله مرآة العارفین، مجله فرهنگ و ادبیات 16، صص 93-110
- ## انواری، سید محمود (1356) میر سید علی همدانی و تحلیل آثار او، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره 123
- ## البابانی، اسماعیل بن محمد امین بن میر سلیم (متوفی 1399 هـ) هدیه العارفین اسماء المؤلفین و آثار المصنفین، دارالاحیاء التراث العربی، 1951، بیروت، لبنان
- ## آرابیگم، روشن (1373) حضرت امیر کبیر سید علی همدانی رح، آشنا، شماره 17، صص 7-13
- ## پورجوادی، نصرالله (1362) رساله النصوص، تألیف محمد بن اسحاق صدرالدین قونوی، مرکز نشر دانشگاهی، تهران
- ## ثبوت، اکبر (بی تا) نگاهی به احوال و آثار میر سید علی همدانی، مجله قند پارسی، صص 301-309
- ## جامی، مولانا عبدالرحمان (1336) نفحات الانس، چاپ تهران.
- ## راشدی، سید حسام الدین (1346) تذکره شعرا کشمیر، بخش دوم، چاپ کراچی.
- ## راقم سمرقندی، میر سید شریف (1380) تاریخ راقم، مصحح: منوچهر ستوده، انتشارات بنیاد موقوفات محمود افشار، تهران

- ## ریاض، محمد (1364) احوال و آثار میر سید علی همدانی، چاپ اسلام آباد.
- ## زرین کوب، عبدالحسین (1362) دنباله جست و جو در تصوف ایران، امیرکبیر، تهران
- ## شیروانی، زین العابدین بن اسکندر (بی تا) بستان السیاحه، انتشارات سنایی، تهران
- ## صبا، محمد حسین (1297) تذکره روز روشن، چاپ بهوپال.
- ## قنوی، صدرالدین محمد بن اسحاق (بی تا) ترجمه اعجاز البیان با تفسیر سورة فاتحه، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (ع)
- ## قنوی، صدرالدین (673 هـ ق) شرح اسماء الحسنی، مصصح قاسم الطهرانی، ج 1، دارالمکتبه الهلال، 2008 م، بیروت
- ## معینی، محسن (1374) کتاب شناسی شروح اسماء الحسنی، آینه پژوهش، شماره 35، صص 99-109
- ## ناهیدی، پروین (بی تا) میر سید علی همدانی، پیر ختلان، فصلنامه فرهنگی/ هنری (عرفانی)، صص 45-50
- ## نفیسی، سعید (1344) تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، تهران: فروغی.
- ## نورانی، عبدالحسین (1324) رجال حبیب السیر، تهران.
- ## bookbankma.blogfa.com بوب سایت کتابخانه شیعه
- ## هدایت، رضاقلی خان (1316) ریاض العارفین، تهران.
- ## همدانی، امیر سید علی همدانی (1393) اسرار النقطه یا توحید مکاشفان، ترجمه و تصحیح محمد خواجوی، مولی. چاپ چهارم، تهران
- ## همدانی، امیر سید علی (1362) مشارب الانواق، مقدمه و تصحیح محمد خواجوی، مولی، چاپ اول، تهران